

УДК 902

ISSN 2545-4528 (печатено)
ISSN 2545-4536 (електронски)

археолошк **И**НФОРМАТОР

стручно списание од областа на археологијата

број 5

АРХЕОЛОШКИ ИНФОРМАТОР 5 (2021)

Издавач
ЗГ МЕНЕЛАЈ - Прилеп

лектор на македонски
Виолета Крстеска

Уреднички одбор

(главен уредник)
Елица МАНЕВА
Филозофски факултет - Универзитет св. Кирил и
Методиј - Скопје

превод на англиски
Ѓурѓица Илиева Нацова
Александар Мургоски
Радомир Ивановиќ
Слободан Стојкоски

(членови)
Бошко Ангеловски
ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

тираж
100 примероци

Зоран Рујак
НУ Завод за заштита на спомениците на културата и
музеј Струмица

печатни
СТОБИ ТРЕЈД

Орданче Петров
ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

доставено на
www.informator.com.mk

Александар Мургоски
ЗГ Менелај - Прилеп

адреса на редакција
ул. Павел Шатев, 34 - Прилеп,
Република Македонија
инт. страна www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
електронска пошта: arheoloski@informator.com.mk

Технички уредник и компјутерска обработка
Орданче Петров, Александар Мургоски

Издавањето на овој број на списанието е финансиски
помогнато преку Годишната програма за проекти од
национален интерес на Министерството за култура за
2021 година

UDK 902

ISSN 2545-4528 (print)
ISSN 2545-4536 (online)

arheološk **i** NFORMATOR

Academic Journal of Archaeology

volume 5

ARHEOLOŠKI INFORMATOR 5 (2021)

Publisher
NGO MENELAJ - PRILEP

Macedonian proofreading
Violeta Krsteska

Editorial Board

(Editor-in-chief)
Elica Maneva
Faculty of Philosophy - University of sts. Cyril and
Methodius - Skopje

Translation in English
Djurdjica Ilieva Nackova
Aleksandar Murgoski
Radomir Ivanović
Slobodan Stojkoski

(editors)
Boško Angelovski
PRI Institute of Old Slavic Culture - Prilep

printed in
100 copies

Zoran Rujak
NI Institute for Protection of Monuments of Culture and
Museum - Strumica

printed by
STOBI TREJD

Ordanče Petrov
PRI Institute of Old Slavic Culture - Prilep

available on
www.informator.com.mk

Aleksandar Murgoski
NGO Menelaj - Prilep

journal address
Pavel Satev, 34 - Prilep,
Republic of Macedonia
web-site: www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
e-mail: arheoloski@informator.com.mk

Technical editor and computer layout
Ordance Petrov, Aleksandar Murgoski

This volume of the Journal is financially supported by
the Annual program of the Ministry of Culture of the
Republic of Macedonia for 2021

СОДРЖИНА

археолошки ископувања

- РАМНИШТЕ, СЕЛО СОПОТ, ВЕЛЕШКО** 7
И. Толевски
- МАРКОВ ЧАРДАК** 25
Д. Темелкоски, А. Миткоски, В. Крстески
- МЕРМЕРНА МАСА
ОД СТИБЕРА** 41
Д. Темелкоски, О. Јандреска, В. Калпаковска
- „ГРАДИШТЕ“ – БИСЛИМСКА КЛИСУРА** 57
Р. Ивановиќ и Д. Ѓорѓиевски
- МЕСОКАСТРО - ОХРИД** 65
А. Арнаудоски
- СВ. ИЛИЈА, С. ГРЊЧАРИ** 77
С. Стојкоски

конзервација и реставрација

- ЦАРЕВИ КУЛИ – СТРУМИЦА** 95
Т. Нацев, Д. Цветанов
- БОРЧЕ - НИКИФОРОВО** 109
М. Ивановски, С. Ивановска Велкоска

вариа

- НА НЕПОБЕДЛИВИОТ ХЕРКУЛ
ОД БРАЗДА** 117
М. Басотова

CONTENT

archaeological excavations

- RAMNIŠTE, VILLAGE OF SOPOT, VELES** 24
I. Tolevski
- MARKOV ČARDAK** 39
D. Temelkoski, A. Mitkoski, V. Krsteski
- MENSAE PONDERARIAE
FROM STYBERRA** 55
D. Temelkoski, O. Jandeska, V. Kalkapovska
- “GRADIŠTE” – BISLIM GORGE** 64
R. Ivanović and D. Gjorgjievski
- MESOKASTRO - OHRID** 76
A. Arnaudovski
- ST. ILIJA, V. GRNČARI** 93
S. Stojkoski

conservation and restoration

- CAREVI KULI - STRUMICA** 107
T. Nacev, D. Cvetanov
- BORČE - NIKIFOROVO** 115
M. Ivanovski, S. Ivanovska Velkoska

varia

- TO THE INVINCIBLE HERCULES
FROM BRAZDA** 122
M. Basotova

АРХЕОЛОШКИ ВИДУВАЊА ЗА КРУНИТЕ 123
НА КРАЛ ВОЛКАШИН И КРАЛЕ МАРКО И
ЕВЕНТУАЛИИ ЗА
НИВНИТЕ ПОГРЕБИШТА
Е. Манева

Archaeologia viva

ЗА СВЕТА СОФИЈА ОХРИДСКА И 141
БОРИС ЧИПАН
(1918 – 2012)
П. Кузман

џрикази

ОДБРАНЕТИ ДОКТОРСКИ ДИСЕРТАЦИИ 153
НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ ПРИ
УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО
СКОПЈЕ, ВО УЧЕБНАТА
2020/2021 ГОДИНА
Д. Герасимовска

НАУКАТА И ОПШТЕСТВОТО: 161
ПРИДОНЕСОТ НА ХУМАНИСТИЧКИТЕ И
ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ
Зборник на трудови
Ј. Савеска

140 ARCHAEOLOGICAL VIEWS CONCERNING THE
CROWNS OF KING VOLKAŠIN AND KING MARKO
AND ANY OTHER ISSUES CONCERNING THEIR
BURIAL PLACES
E. Maneva

Archaeologia viva

151 SAINT SOPHIA OF OHRID AND
BORIS ČIPAN
(1918 – 2012)
P. Kuzman

reviews

160 DEFENDED PHD DISSERTATIONS ON THE
FACULTY OF PHILOSOPHY AT THE UNIVERSITY
ST. CYRIL AND METHODIOUS – SKOPJE IN THE
SCHOOL YEAR
2020/2021
D. Gerasimovska

164 SCIENCE AND SOCIETY
CONTRIBUTION OF HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES
Proceedings
J. Saveska

Трајче НАЦЕВ*
Душко Цветанов**

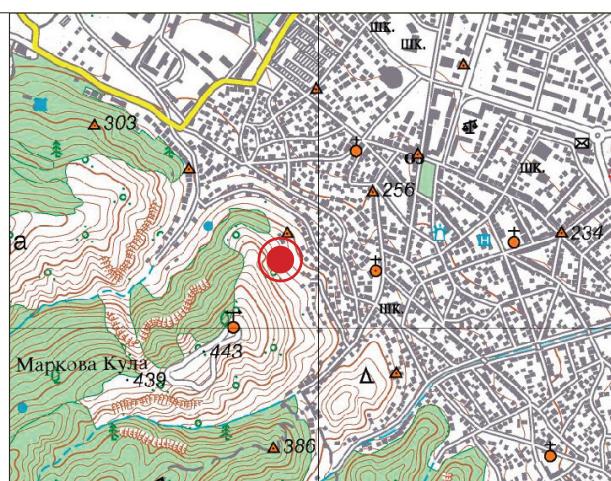
Trajče NACEV
Duško Cvetanov

КОНЗЕРВАЦИЈА, РЕСТАВРАЦИЈА И ДЕЛУМНА
РЕКОНСТРУКЦИЈА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА
ЦРКВА ВО ПОДНОЖЈЕТО НА АРХЕОЛОШКИОТ
ЛОКАЛИТЕТ ЦАРЕВИ КУЛИ – СТРУМИЦА

CONSERVATION, RESTAURATION AND PARTIAL
RECONSTRUCTION OF THE MEDIEVAL CHURCH
ON THE FOOTHILL OF THE ARCHAEOLOGICAL
SITE CAREVI KULI - STRUMICA

УДК 726.54:7025.3/.4(497.742)“653”

*Универзитет Гоце Делчев - Штип; **НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Струмица
trajce.nacev@ugd.edu.mk; duskocvetanov@live.com

Опис на објектот

Во подножјето на археолошкиот локалитет Цареви Кули Струмица, пред повеќе од 15 години биле евидентирани остатоци од средновековна црква. Црквата се наоѓа на околу 200 метри североисточно од тврдината, односно на само десетина метри од последната куќа на градот Струмица, на самиот рид (карта1). Истражувањата на овој сакрален објект за првпат започнале во 2015 година и продолжиле и во наредната 2016 година, кога објектот бил целосно откриен.

Според локацијата на црквата можеме да заклучиме дека била дел од урбаното јадро на средновековна Струмица, изградена покрај една од комуникациите кои воделе до тврдината (Цареви Кули). Просторот на кој се протега сакралниот објект е една од пошироките тераси на самиот рид, на доминантна положба над градот. Со археолош-

Description of the structure

On the foothill of the archaeological site Carevi Kuli, more than 15 years ago, the remnants of a medieval church have been recorded. The church is located app. 200 meters on the northeast of the fortress i.e only ten meters from the last house of the city of Strumica, on the hill itself (Map 1). The research of this sacral building has started in 2015 continuing in the next year of 2016 when the building has been completely revealed.

According to the location of the church it can be concluded that it was part of the urban core of the medieval city of Strumica, built along one of the communication lines which led up to the fortress (Carevi Kuli). The area over which the sacral building spreads is one of the wider terraces of the hill itself, on a dominant position above the city. With the archaeological excavations the corpus

Основа на средновековната црква

Ground plan of the medieval church

ките истражувања целосно е откриен габаритот на црквата, како и градежните фази на изградба. Станува збор за еднокорабна црква со димензии: должина 10,20 метри и ширина 5,90 метри (ил.1) (Cvetanov 2017, 191-200; Цветанов 2017, 80). Средновековната црква е градена во техника Semi opus cloisonné cum lignum (opus cloisonné со скриен сантрач систем) (ил.2), кај надворешните лица и opus incertum (ил.3) и opus testaceum (ил.4) кај внатрешните лица на ѕидовите на средновековната црква. Црквата имала три влеза, главниот на западната и два споредни на јужната и северната страна, и според потребите, во одредени временски периоди тие биле затворани (засидувани). Фасадите на црквата се артикулирани со систем на слепи ниши, кои

of the church is completely revealed, as well as its building phases. It's about single nave church with a following dimensions: 10.20 meters length and 5.90 meters width (fig. 1). The outer face of the walls of the medieval church was built in a technique of Semi opus cloisonné cum lignum (opus cloisonné with a hidden **santrac** system) (fig. 2), while the inner face of the walls was built in a technique of opus incertum (fig. 3) and opus testaceum (fig. 4).

Ил. 1 - Панорама на средновековната црква, по археолошкото истражување.

се израз на средновековните текови на градење на сакрални објекти (ил.5). Црквата била фрескоживописана, потврда за тоа се и скромните остатоци на откриениот фрескоживопис во *in situ* положба, на западната влезна партија на самиот доворот од двете страни, со претстави на стилизирани флорални мотиви. Според архитектурата, како и скромното сликарство, истражувачите црквата ја датираат при крајот на XII – прва половина на XIII век (Цветанов 2017, 80-81).

Под во црквата во рамките на археолошките истражувања не е пронајден.

Ил. 2 - Детал од градежната техника *Semi opus cloisonné cum lignum* на источниот ѕид.

Fig. 1 - Panorama of the medieval church, after the archaeological research.

The church had three entrances, with the main one positioned on the western side, while the other two were placed, one on the southern and the other on the northern side of the church. These two entrances, according to the needs, were periodically closed down (walled up). The façades of the church were articulated with a system of blind niches, which reflect the contemporary medieval trends of building sacral objects (fig. 5). The church has been fresco-painted, a fact confirmed by the modest remnants of discovered fresco-painting *in situ*, on the western entrance i.e its both sides, where

Fig. 2 - Detail from the constructive technique *Semi opus cloisonné cum lignum* on the eastern wall.

Ил. 3 - Дејтал од ѕрадежна шехника *opus incertum* на зајадниој ѕуг.
Fig. 3 - Detail from constructive technique *opus incertum* on the western wall.

Со истражувањата на црквата, документирано се неколку фази на доградување и санирање. Најпрвин функционираше како мала еднокорабна црква, за да во еден подоцнен период од нејзиното опстојување била претворена во капела. Во оваа фаза бил затворен главниот западен влез, поради изградба на ѕидана гробница (ил.6) во нејзината внатрешност. Оваа гробница (2.04 X0.70 X0.84 м) е изградена од тула и варов малтер и се наоѓа пред самиот влез од внатрешната страна (Krsteska and Cvetanov 2017, 87-91, fig. 4-5).

Состојба на средновековната црква пред конзервацијата и реставрацијата

Супструкцијата, највидлива е на надворешниот изглед на источниот ѕид, а фрагментарно кај северниот, јужниот и западниот ѕид на средновековната црква. Видливите фрагментирани делови од супструкцијата се во добра состојба кај сите ѕидови со исклучок на супструкцијата на источниот ѕид кој е во лоша состојба, односно кај

Ил. 4 - Дејтал од ѕрадежниа шехника *opus testaceum* на северниој ѕуг.

Fig. 4 - Detail from the constructive technique *opus testaceum* on the northern wall.

stylized floral motifs have been painted. According to the architecture, as well as the modest fresco-painting discovered, the researchers are dating the church in the end of XII – first half of XIII century.

Within the archaeological research the floor of the church has not been revealed.

With the research of the church a few phases of architectural additions and rehabilitations were recorded. At first this church functioned as a small single nave church, while at one later period of its existence it was transformed into a chapel. In this phase the western main entrance has been walled up for the needs of building a tomb in the interior of the church (fig. 6). This tomb (size: 2.04 X0.70 X0.84 m) is built from bricks and lime mortar and is positioned in front of the entrance itself, from the inner side of the church.

The condition of the church before the conservancy and restoration

The substruction is most visible on the outer prospect of the eastern wall, while it is fragmented on the northern, southern and the western wall of the medieval church. The visible fragmented portions of the substruction are in a good condition among all of the walls with an exception of the substruction of the eastern wall which is in a bad state i.e on this portion damages are noted, most probably made during the illegal building of an

Ил. 5 - Сочувани остатоци од слепи ниши на јужниот ѕид.

Fig. 5 - Preserved remains from blind niches on the southern wall.

неа се констатирани оштетувања, најверојатно при нелегалното градење на објектот пред неа.

Сочуваните делови од супструкцијата, на средновековната црква се со различен степен на сочуваност. Најдобро сочувана супструкција имаме кај северниот ѕид со исклучок на деструкцијата на доворотниците на влезот. Кај јужниот ѕид е констатирана деструкција од околу 3-4 м² на внатрешното лице и деструкција на доворотниците на влезот во ѕидот, кој бил затворен со подигањето на клупата за седење покрај внатрешното лице на ѕидот, кај која констатиравме голема деструкција, поради врзивото средство (глина). На западниот ѕид, супструкцијата на надворешното лице е целосно сочувана, за разлика од внатрешното лице кое е сочувано само во долните партии, во висина од 1.20 до 1.35 м и во висина од 2.30 на јужниот доворотник. Од горните партии, сочувано е само јадрото на ѕидот од внатрешната страна. Најслабо сочуван ѕид, во однос на другите ѕидо-

object in front of this substruction.

The preserved parts of the superstructure of the medieval church have a different level of preservation in between. We have the best-preserved superstructure on the northern wall with an exclusion of the destruction on the frame of the entrance door. On the southern wall a destruction is ascertained from 3 to 4 square meters on the inner face and destruction of the frames of the entrance door on the wall which has been walled up with the erection of the sitting bench, next to inner surface of the wall. Because of the binding material (clay) used for this bench a massive destruction on it was ascertained. On the western wall the substructure of the outer face is completely preserved in contrast of the inner face which is preserved only in the lower parts in a height of 1,20 to 1,35 m and in a height up to 2,3 m on the southern door frame. From the upper parts, only the core of the wall of the inner parts is preserved. It is the worst preserved wall, compared

Ил. 6 - Гробница во наосот на средновековната црква, по археолошкото истражување.

Fig. 6 - Tomb in the nave of the medieval church, after the archaeological research.

ви. Деструкција кај овој ѕид на сочуваниите партии, констатирана е во северниот дел со површина од околу 1.00 м². Сочуваниите висини по археолошкото истражување се различни: северен ѕид (1.00 - 2.50 м.), јужен ѕид (1.25 - 3.25), западен ѕид (1.25 - 3.25) и источен ѕид (0.20 - 1.00 м.).

Конзервација и реставрација

Конзервацијата, реставрацијата и делумната реконструкција на средновековната црква во подножјето на локалитетот Цареви Кули, е изведена согласно основниот проект, во неколку фази:

По отстранувањето на привремениот објект, целосно беше откриен источниот ѕид (ил.7) на црквата, во крајно лоша состојба бидејќи карпата на која бил фундиран ѕидот, била

to the others. On the preserved parts of the wall, destruction is ascertained in the northern part, covering an area of 1,00 m². The preserved heights, after the archaeological research are different: northern wall (1.00 - 2.50 m), southern wall (1.25 - 3.25), western wall (1.25 - 3.25) and eastern wall (0.20 - 1.00 m.).

Conservancy and Restauration

The conservancy, restauration and the partial reconstruction of the medieval church on the foothill of the site Carevi Kuli is performed according to the basic project in few phases:

After the removal of the temporary object, the eastern wall of the church was completely revealed (fig. 7). This wall was in a very bad state, because the rock over which the wall has been founded has been considerably damaged during the leveling of the terrain for the needs of the contemporary object erection. Because of this state and to prevent erosion of the whole object, in a direction of the houses on the footer of the church, supportive wall was set up, along whole width of the apse wall of the church. The supportive wall is performed with a **foot** with a depth of 0.60 m and with a mild slope from the walking level in front of the temporary object is walled up to the point of foundation of the eastern wall of the church. Within the over-walling of this wall a local stone is used from the site itself while as an adhesive cement mortar was used. The joints of this wall are closed up with a soil in a cement mortar (fig. 8).

After the removal of the distracted constructive mortar from the faces and the corona of the walls, we performed a preparation (sweeping, cleaning and washing) of the walls i.e on the positions of the walls where walling needs to be done or a return of the previously extracted distracted and dilapidated stones and bricks.

The consolidation of the substructure of the eastern wall, which has been devastated during the building of the temporary object is performed in constructure technique opus cemicum with andesite stone - trachy andesite (the stone separated from the medieval church during the archaeological

Ил. 7 - Источниот ѕид на средновековната црква, по оцврстувањето на привремениот објект.

Fig. 7 - The easter wall of the medieval church, after the removal of the temporary object.

Ил. 8 - Подпорен ѕид, пред источниот ѕид, по затворањето на фугиите.

Fig. 8 - Supportive wall, in front of the easter wall, after the closing up of the joints.

Ил. 9 - Дрвени бједи од сантрач сисџемој кај источној сид на средновековнајта црква.

значително оштетена поради нивелирањето на теренот при подигањето на привремениот објект. Поради ваквата состојба и за да не дојде до ерозија на целиот објект, кон куќите во подножјето на црквата, поставиме потпорен сид, по целата ширина на апсидалниот сид на црквата. Потпорниот сид е изведен со стопа со длабочина од 0.60 м и со блага косина од нивото на газењето пред привремениот објект е подсидан се до когата на фундирањето на источниот сид на црквата. При надсидувањето на овој сид е користен локален камен од локалитетот, а како врзиво средство е користен цементов малтер. Фугите на овој сид се затворени со земја во цементов малтер (ил.8).

По отстранувањето на растреситиот градежен малтер, од лицата и од круната на сидовите, извршивме подготовка (метење, чистење и миене) на сидовите, односно на позициите на сидовите каде што треба да се изврши надсидување или враќање на претходно извадените растресени и дотраени камења и тули.

Консолидирањето на супструкцијата на источниот сид, која била уништена при градењето на привремениот објект, е изведено во градежна техника *opus cementicum*, со камен андезит – трахи андезит (издвоениот камен од средновековната црква во рамките на археолошкото истражување), а како врзиво средство е користен продолжен малтер (бел цемент и гасена вар на дрва).

При консолидирањето на оштените и дотраените камења од лицата на сидовите, водено е сметка да биде запазен стариот опус на сидаријата во зависност од местото каде се извадени ка-

Fig. 9 - Wooden beams from the santrach system on the eastern wall of the medieval church.

research), while as an adhesive material an extended mortar (white cement and slaked lime on woods).

During the consolidation of the damaged and dilapidated stones from the faces of the walls it has been taken account to preserve the old opus of masonry depending of the place from which the stones have been extracted. During this procedure stones and bricks have been used (separated within the archaeological research), which have been connected to each other with the use of extended mortar (white cement and slaked lime).

After the setting up of the supportive wall, the consolidation of the substructure of the eastern wall, the consolidation of the faces of the walls, returning the stones and the bricks, conditions were created for walling up the walls of the church.

The walling up of the outer faces of the object's walls is performed in the constructive technique of *opus cloisonné*, following the old masonry opus, while the bearings of the rotten beams from the hidden **santrach** system were filled up with smaller stones in extended mortar. At a given positions on the eastern wall as applications (with dimensions: 10 x 10 cm) wooden beams are placed as a presentation of the old hidden **santrach** system (fig. 9). During the walling up of the inner faces of the walls, the old opus of masonry is followed as well (*opus incertum* and *opus testaceum*). During the walling up of the inner and outer face of the walls an andesite stone was used – trachy andesite, in the inner and outer faces, as well as **lime scale** on the corners of the walls. The used stone for the masonry comes from the stones separated during the archaeological

Ил. 10 - Северен ѕид на средновековната црква по конзервацијата и реставрацијата.

Fig. 10 - Northern wall of the medieval church after the conservation and restoration.

мењата. При оваа постапка, користени се камен и тула, (издвоени при археолошкото истражување) кои помеѓу себе биле поврзувани со продолжен малтер (бел цемент и гасена вар).

По извршеното поставување на потпорниот ѕид, консолидирањето на супструкцијата на источниот ѕид, консолидирањето на лицата на ѕидовите со враќање на камењата и тулите, беа создадени услови за отпочнување со надсидувањето на ѕидовите на црквата.

Надсидувањето на надворешните лица на ѕидовите на објектот е изведено во градежна техника *opus cloisonné*, пратејќи го стариот опус на ѕидаријата, а лежиштата од иструлените греди од скриениот сантрач систем ги исполниме со ситен камен во продолжен малтер. На одредени позиции на источниот ѕид како апликации (со димензии од 10 X 10 см) поставени се дрвени греди како презентација на скриениот сантрач систем

research of the object. A special attention was paid over the usage of bricks. Thus, during the walling the major percentage of used bricks were selected within the archaeological research, as well as during the removal of the derouted areas. New bricks were also used, with dimensions that correspond with the dimensions of the old bricks. As an adhesive material for the walling extended mortar was used, prepared in the same manner as in the case of the consolidation of the substructure and the derouted stones and bricks in the faces of the walls.

During the walling up the proposed heights of the basic project were preserved with minor deviations.

Northern wall: from 0.20 to 0.80 m the walling up is made as a cascade from west toward east, following the line of the wall after the archaeological research (fig. 10).

Ил. 11 - Јужен ѕид на средновековната црква по конзервацијата и реставрацијата.

Fig. 11 - Southern wall of the medieval church after the conservancy and restoration.

Ил. 12 - Источен ѕид на средновековната црква по конзервацијата, реставрацијата и делумната реконструкција.

Fig. 12 - Eastern wall of the medieval church after the conservancy, restoration and partial reconstruction.

Ил. 13 - Западен ѕид на средновековната црква по конзервацијата и реставрацијата.

Fig. 13 - Western wall of the medieval church after the conservancy and restoration.

Ил. 14 - Клуѓа за седење по конзервацијата и реконструкцијата.

Fig. 14 - Sitting bench after the conservancy and reconstruction.

Ил. 15 - Гробницата во средновековната црква по конзервацијата и реставрацијата.

Fig. 15 - The tomb in the medieval church after the conservancy and restoration.

Ил. 16 - Подот во средновековната црква по решавањето на подот.

Fig. 16 - The floor of the medieval church after the solving of the floor.

Ил. 17 - Панорама на средновековната црква по завршувањето со конзервацијата, реставрацијата и делумната реконструкција.

Fig. 17 - Panorama of the medieval church after the completing with conservancy, restoration and partial reconstruction.

(ил.9). При надсидувањето на внатрешните лица на сидовите, исто така е пратен стариот опус на сидаријата (opus incertum и opus testaceum). При надсидувањето на надворешното и внатрешното лице користен е камен андезит – трахи андезит, во внатрешните и надворешните лица и бигор на аглите на сидовите. Употребениот камен во сидаријата е употребен од издвоениот камен во текот на археолошките истражувања на објектот. Особено внимание посветивме на употребата на тулите. Така при надсидувањето поголем процент на употребените тули се издвоени при археолошкото истражување, како и при отстранувањето на дерутираните површини. При надсидувањето употребени се и нови тули со димензии кои одговараат на димензиите на старите тули. За врзиво средство при надсидувањето користен е продолжен малтер, припремен на истиот начин како при консолидацијата на супструкцијата и на дерутираните камења и тули во лицата на сидовите.

При надсидувањето запазени се предложените висини од основниот проект со мали отстапувања.

Северен ѕид: од 0.20 до 0.80 м, надсидувањето изведено е каскадно од запад кон исток, пратејќи ја линијата на сидот по археолошкото истражување (ил.10).

Southern wall: from 0.20 to 0.80 m the walling up is made as a cascade from west toward east, following the line of the wall after the archaeological research (fig. 11).

Eastern wall: from 0.80 to 1.80 m the walling up is made as a cascade from north toward south, following the line of the wall after the archaeological research (fig. 12).

Western wall: from 0.20 to 0.40 m the walling up is made as a cascade from south toward the southern frame of the entrance door, and from north toward the northern frame of the entrance door on the western wall, following the line of the wall after the archaeological research (fig. 13).

The walling up of the sitting bench is made in constructive technique opus incertum without emphasized horizontal rows. The used stone is andesite – trachy andesite, with dimensions of: 0.50 m height and 0.50 m width (fig. 14).

The walling up of the tomb is performed in the constructive technique opus testaceum in the southern and the eastern walls, as well as opus incertum with emphasized horizontal rows from nicely processed stones. As an adhesive material in the case of both constructive techniques, extended mortar as used (fig. 15). The tomb is covered with the same covering plate over previously placed four metal profiles, over which first a foil is laid over

Јужен ѕид: од 0.20 до 0.80 м, надсидувањето изведено е каскадно од запад кон исток, пратејќи ја линијата на ѕидот по археолошкото истражување (ил.11).

Источен ѕид: од 0.80 до 1.80 м, надсидувањето изведено е каскадно од север кон југ, пратејќи ја линијата на ѕидот по археолошкото истражување (ил.12).

Западен ѕид: од 0.20 до 0.40 м, надсидувањето изведено е каскадно од југ кон јужниот доворотник на влезот и од север кон северниот доворотник на влезот во западниот ѕид, пратејќи ја линијата на ѕидот по археолошкото истражување (ил.13).

Надсидувањето на клупата за седење е изведено во градежна техника *opus incertum* без нагласени хоризонтални редови, со камен андезит - трахи андезит со димензии: висина 0.50 м и ширина 0.50 м (ил.14).

Надсидувањето на гробницата, изведено е во градежна техника *opus testaceum* во јужниот и источниот ѕид и *opus incertum* со нагласени хоризонтални редови од убаво обработени камења. Како врзиво средство и кај двете градежни техники, е користен продолжен малтер (ил.15). Гробницата е покриена со истата покривна плоча, на претходно поставени четири метални профили врз кои е поставена ПВЦ -фолија, а врз неа лим, па на крајот двата дела од фрагментираната покривна плоча (ил.15).

Затворањето на фугите на лицето на ѕидовите и на круната е изведено со продолжен малтер, при што е посветено особено внимание на јадрото во централниот дел, тоа да биде многу малку повисоко од лицата на ѕидовите, со цел да се спречи задржувањето и полесно истекување на атмосферската вода од круната на ѕидовите. Затворањето на фугите на клупата за седење е изведено со земја во цементов малтер.

При оформувањето на подот на црквата, постапивме согласно предложеното решение во основниот проект за конзервација.

Нивелирање на подот на црквата, притоа набивајќи ја земјата. По нивелирањето на подот

and sheet metal above, and at last the two pieced fragmented covering plated (fig. 16).

The closing up of the joints of the face of the walls as well as their coronas is performed with extended mortar, whereby especial attention is paid the core in the middle to be a little bit higher from the faces of the walls with an aim to prevent holding up and faster draining of the atmospheric waters from the corona of the walls. The closing up of the joints on the sitting bench is made with soil in cement mortar.

During the forming of the floor of the church we acted according to the suggested solution in the basic project for conservancy.

The floor of the church was leveled with cramming of the soil. The floor leveling is made with a small decline from west toward east, with the aim to allow leakage of the atmospheric waters through a pipe laid in the substructure of the eastern wall, over the bearing of the beam from the scaffold when the church was built in the 12th century. Over the crammed soil a PVC foil is laid covering the whole of the church width and length. Over the foil a yellowish **rizla** with a thickness of 3 to 4 mm, because of improved aesthetics as well as a protection of the PVC foil (fig. 16).

With the conservancy and the restauration, it is prevented further decay of the medieval church, while the city of Strumica gained one more cultural content for presentation of the cultural heritage (fig. 17).

со мал пад од запад кон исток, поради истекувањето на атмосферската вода преку поставената одводна цевка во супструкцијата на источниот ѕид, на лежиштето на гредата од скелето кога бил граден објектот, во 12 век./провери ја реченицава/ Врз набиената земја поставена е ПВЦ -фолија по целата ширина и должина на црквата, а врз фолијата поставена е жолтеникава ризла со дебелина од 3 до 4 мм, заради естетски изглед и заштита на ПВЦ- фолијата (ил.16).

Со конзервацијата и реставрацијата спречено е понатамошното распаѓање на средновековната црква, а градот Струмица доби уште една нова културна содржина за презентација на културното наследство (ил.17).

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY:

Cvetanov, Duško. 2017. „Medieval church eternal resting place of Strumica noble from the 13th century“. In: *Acta Musei Tiberiopolitani vol.2*, 191-200. Strumica : NI Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum.

Цветанов, Душко. 2017. „Средновековна црква во подножјето на локалитетот Цареви Кули - Струмица (истражувања 2015 - 2016 година)“, *Археолошки Информатор* број 1, 79-83.

Krsteska, Violeta and Dushko Cvetanov. 2018. „The medieval church and the tombstone epitaph on the archeological locality “Carevi Kuli” (*Tzar’s towers*) - Strumica“, *Archeologica Bulgarica* 3, 87-91.